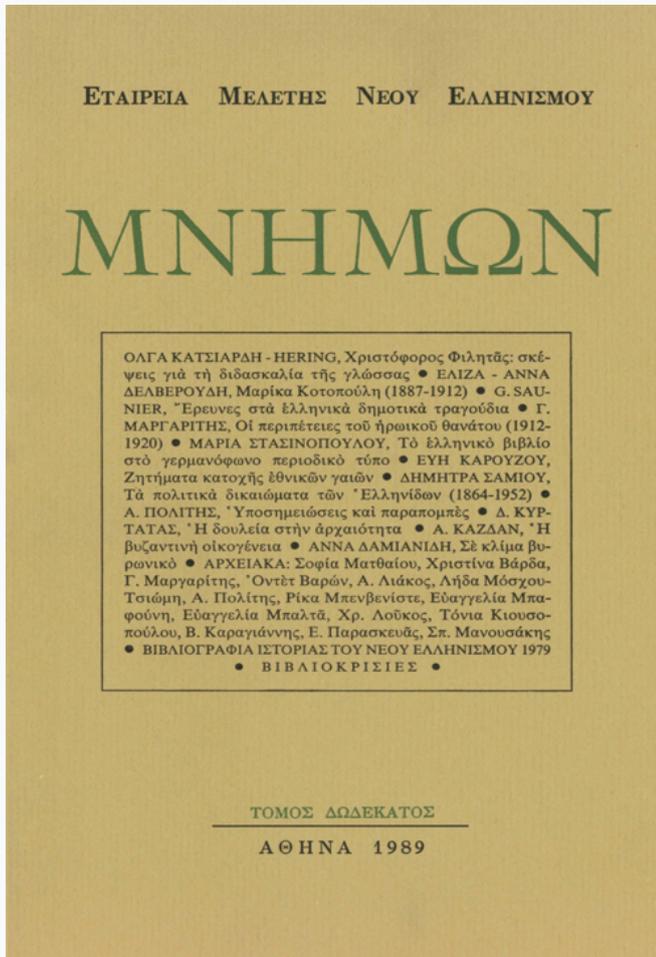

Μνήμων

Τόμ. 12 (1989)

Essais d'ego-histoire (Maurice Agulhon, Pierre Chaunu, Georges Duby, Raoul Girardet, Jacques Le Goff, Michelle Perrot, René Rémond) réunis et présentés par Pierre Nora

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

doi: [10.12681/mnimon.452](https://doi.org/10.12681/mnimon.452)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΥΛΟΥΡΗ Χ. (1989). Essais d'ego-histoire (Maurice Agulhon, Pierre Chaunu, Georges Duby, Raoul Girardet, Jacques Le Goff, Michelle Perrot, René Rémond) réunis et présentés par Pierre Nora. *Μνήμων*, 12, 281-285.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.452>

«Μετά την άλωση οί πρώτοι θρήνοι και οί πρώτοι χρησμοί δείχνουν θλίψη γιά τήν πώση και έλπίδα γιά τήν παλιγγενεσία», τονίζει ό συγγραφέας (σ. 33). Αυτό τό ζευγάρι τής πώσης και τής παλιγγενεσίας, μέ τό όποιο δηλώνεται τό παρελθόν και τό μέλλον, έχει όρισμένες αναλογίες μέ τό τελευταίο κεφάλαιο τής εισαγωγής — τό «άποτύπωμα» τής 'Επανάστασης στά 'Απομνημονεύματα τών άγωνιστών και τις προσδοκίες γιά τήν έθνική όλοκλήρωση μέσ' από τή Μεγάλη 'Ιδέα.

Μιά έκρηξη ή ένταση συνεπάγονται μιά διαφορετική «ανάγνωση» του παρελθόντος, άφου νέα θέματα πού άποδεσμεύονται αναζητούν τις ρίζες τους ή τις διαφορετικές μορφές τους στο παρελθόν, αλλά και νέα εργαλεία και «βοηθητικές» επιστήμες διευκολύνουν τήν πρόσβαση σε θέματα ή πηγές σχεδόν άπρόσιτες ως τότε. 'Από μιά τέτοια άνατροπή αλλάζει ή ιεράρχηση τής θεματολογίας, έφ' όσον άνασύρονται θέματα άποσιωπημένα, έσκεμμένα ή όχι, και κατά συνέπεια διευρύνονται ή έπισκιάζονται άλλα.

'Η έλπίδα γιά τήν παλιγγενεσία μās παραπέμπει στις προσδοκίες τής έδαφικής όλοκλήρωσης, πολλές φορές και στις χίμαιρες πού προκαλεί ή έδαφική συρρίκνωση. 'Η τελευταία συνιστά έτσι μιά τομή ανάμεσα στο παρόν και στο παρελθόν.

Κλείνοντας τό σημείωμα αυτό πρέπει νά ύπογραμμίσουμε, ανάμεσα στα άλλα, τήν ικανότητα του συγγραφέα νά μās μεταφέρει παραστατικά στο κλίμα του 19ου αιώνα, μέ τήν «άναγκαία διεύρυνση τήν όποία παρέχει ή προοπτική» (σ. 134). 'Ετσι άναδεικνύεται ή προσωπικότητα και ή ιδεολογία του βιογραφούμενου αλλά και ή ιστορική ευαισθησία του βιογραφούντος.

ΑΛΙΚΗ ΑΣΒΕΣΤΑ

Essais d'ego-histoire (Maurice Agulhon, Pierre Chaunu, Georges Duby, Raoul Girardet, Jacques Le Goff, Michelle Perrot, René Rémond) réunis et présentés par Pierre Nora, Παρίσι, Gallimard, 1987, 377 σ.

Σύμφωνα με τα ιστοριογραφικά ειωθότα και σε αντίθεση με τον τίτλο του βιβλίου που παρουσιάζεται εδώ, η ιστορία δεν γράφεται στο πρώτο ενικό πρόσωπο. Ο ιστορικός, οχυρωμένος πίσω από τα παραθέματα και τις παραπομπές του, μιλάει μέσω των άλλων, απών αν και παρών. Ακόμη και η εκ των προτέρων αποδοχή της αντικειμενικότητας της ιστορικής γραφής δεν αποκλείει την αναζήτηση και τη —σκόπιμη πολλές φορές— προβολή της αντικειμενικότητας. Ο μόνος χώρος όπου εισάγεται το «εγώ» του ιστορικού είναι ο πρόλογος, κομμάτι αυτονομημένο από το υπόλοιπο έργο και που συνήθως χρησιμοποιείται για να δηλωθεί η ιδιαίτερη, και προσωπική σχέση του συγγραφέα ιστορικού με το θέμα του.

Τους ιστοριογραφικούς αυτούς κανόνες έρχεται να ανατρέψει, χωρίς εικονοκλαστική πρόθεση πάντως, το

βιβλίο που κυκλοφόρησε το Νοέμβριο του 1987 από τις εκδόσεις Gallimard στο Παρίσι. Επτά ιστορικοί, οι οποίοι έχουν ήδη διαβεί το κατώφλι των εξήντα χρόνων, εκπρόσωποι αυτού που θα ονομάζαμε «καθηγητικό και επιστημονικό κατεστημένο», γράφουν την προσωπική τους ιστορία. Η ιδέα ήταν του Pierre Nora, ο οποίος και καθόρισε τους κανόνες του παιχνιδιού: «ούτε αυτοβιογραφία λογοτεχνικά παραποιημένη, ούτε εξομολογήσεις ανώφελα προσωπικές, ούτε αφηρημένη ομολογία πίστης, ούτε απόπειρα χονδροειδούς ψυχανάλυσης» (σ. 7). Το πλαίσιο, έτσι ορισμένο, δεν παραβιάστηκε. Και επειδή «οι ιστορικοί δεν εξομολογούνται», όπως γράφει ο René Rémond (σ. 293), το ιδιωτικό χωρίστηκε με στεγανά από το δημόσιο και έγινε χώρος απόλυτης σιωπής. Η δημόσια ζωή, η επαγγελματική ανέλιξη κατά κύριο λόγο, μονοπάλησε σχεδόν το περιεχόμενο αυτών των «εγώ-ιστοριών», όπως θέλουν να ονομάζονται, με μικρή ίσως εξαίρεση τη Michelle Perrot, μόνη γυναίκα του δείγματος.

Αλλά τί μπορεί να σημαίνει εγώ-ιστορία; Πρόκειται για μερική ανανέωση των ιστοριογραφικών προσανατολισμών; Πρόκειται για εντελώς νέο ιστοριογραφικό είδος; Πρόκειται για απλό γλωσσικό ακροβατισμό; Ο τίτλος είναι στην ουσία παραπλανητικός. Η προκλητική εισαγωγή του «εγώ» σε ένα χώρο απ' όπου είναι εξοστρακισμένο γίνεται εκ του ασφαλούς. Δεν κλήθηκε να μιλήσει η νέα γενιά των ιστορικών αλλά η παλαιότερη, με το δεδομένο κύρος και την εξασφαλισμένη αναγνώριση¹. Έτσι το συγγραφικό αυτό πείραμα έχει εξαρχής το πρόσωπο της «νομιμότητας». Εντούτοις δεν πρόκειται για κάτι πραγματικά καινούριο στην εκτέλεσή του, όσο ίσως στη συλληψή του. «Πρόγονοι» υπάρχουν κι εδώ, εφόσον θελήσουμε να τους αναζητήσουμε. Ο Michelet αποτελεί ίσως το χαρακτηριστικό παράδειγμα της ιστορίας-εξομολόγησης. Υπάρχουν εξάλλου και τα σύγχρονα συγγενικά είδη —το απομνημόνευμα ή η αυτοβιογραφία για παράδειγμα— όπου τα *Δοκίμια* αυτά θα μπορούσαν κάλλιστα να καταταχθούν, χωρίς να υπάρχει ανάγκη να προστεθεί άλλος ένας νεολογισμός στο ήδη υπερφορτωμένο λεξιλόγιο των κοινωνικών επιστημών.

Η δημιουργία του νεολογισμού πάντως εξαρτάται από την καινοτόμο αρχική σύλληψη της συλλογής: αντιστροφή της σχέσης υποκειμενικότητας-αντικειμενικότητας, υποκατάσταση της απρόσωπης ιστορικής γραφής από την προσωπική, ταυτόχρονη λειτουργία του ιστορικού ως υποκειμένου και ως αντικειμένου της ιστοριογραφίας. Ο ιστορικός καλείται να περιγράψει τη σχέση ανάμεσα «στην ιστορία που έφτιαξε και την ιστορία που τον έφτιαξε» (σ. 7). Το βασικό ερώτημα είναι πώς και γιατί γίνεται κάποιος ιστορικός: αν υπάρχει κάποια ιδιαίτερη κλίση, ένα ταλέντο που χαρακτηρίζει τον «γεννημένο ιστορικό», αν δημιουργείται κάποια ιδιαίτερα αίσθηση του χρόνου και της διάρκειας, πώς και πού συναντιέται η μνήμη με την ιστορία, ο προσωπικός με τον ιστορικό χρόνο.

Αναζητώντας τις «αιτιοκρατίες» που τους διαμόρφωσαν, οι επτά ιστορικοί του δείγματος ανατρέχουν στις παιδικές τους αναμνήσεις, στο οικογενειακό και κοινωνικό τους περιβάλλον, στις σχολικές τους εμπειρίες, στις πολιτικές τους στρατεύσεις. Η μνήμη τους σπάνια ξεπερνά τα όρια της Γαλλίας: το πατρικό σπίτι, το χωριό (ή η συνοικία) των παιδικών χρόνων, το σχολείο, το πανεπιστήμιο αποτελούν τους πόλους όπου η μνήμη

1. Ο Pierre Nora είχε συνείδηση του πράγματος και προσπάθησε να επανορθώσει. Στο περιοδικό *Le Débat*, το οποίο επίσης διευθύνει, προκάλεσε(;) τη δημοσίευση μιας σειράς άρθρων νεότερων ιστορικών για την «εγώ-ιστορία», οι οποίοι εξάλλου αποδείχθηκαν ιδιαίτερος κριτικοί. Βλ. *Le Débat* 49, Μάρτιος-Απρίλιος 1988.

περιστρέφεται και περιορίζεται. Στην αναζήτηση των αιτιών εκλογής της ιστορικής επιστήμης, κάθε ιστορικός δίνει τη δική του απάντηση. Ο Duby δεν ανακαλύπτει καμιά ιδιαίτερη κλίση που να τον οδήγησε στη μελέτη του παρελθόντος: ο Chaunu, αντίθετα, τονίζει τη μεταφυσική του σχέση με την ιστορία: «είμαι ιστορικός γιατί είμαι ο γιός της νεκρής και γιατί το μυστήριο του χρόνου με κυνηγάει από τα παιδικά μου χρόνια» (σ. 61). Για τον Chaunu η ιστορία είναι αντίδραση στην προσωπική λήθη, ένα είδος πάλης με τον ίδιο το χρόνο. Παρόμοια είναι η διατύπωση που χρησιμοποιεί και ο Jacques Le Goff: «η ιστορία είναι αγώνας εναντίον του θανάτου» (σ. 236). Για τον Agulhon και την Perrot ιδιαίτερη είναι η βαρύτητα της πολιτικής τους στράτευσης η οποία συνεπάγεται ενδιαφέρον για την πρόσφατη, τη σύγχρονη, ιστορία και αντιμετώπιση που παρελθόντος μέσα από το πρίσμα του παρόντος². Το γεγονός εντούτοις ότι μόνο οι δυο αυτοί, από τους επτά του δείγματος, εντάχθηκαν στο κομμουνιστικό κόμμα δεν είναι αντιπροσωπευτικό. Οι κομμουνιστές ιστορικοί αποτελούσαν τα χρόνια μετά τον πόλεμο τη συντριπτική πλειοψηφία. Όπως γράφει ο Rémond, που δεν είναι αριστερός ο ίδιος, «η συμβίωση της ιστορικής επιστήμης με το κομμουνιστικό κόμμα είναι ένα από τα μείζονα γεγονότα της πνευματικής ιστορίας [στη Γαλλία] μετά τον πόλεμο» (σ. 338).

«Η σκιά του πολέμου» μπορεί να επιγράψει μόνο το κείμενο του Raoul Girardet, βαραίνει όμως και στα επτά κείμενα. Σ' αυτές τις πολύ διαφορετικές μεταξύ τους διηγήσεις, ο πόλεμος αποτελεί πράγματι τον κοινό τόπο, το σημείο αναφοράς της μνήμης. Κοινοί τόποι και ο πόλεμος της Αλγερίας και ο Μάης του '68, χωρίς όμως τη συναίνεση που χαρακτηρίζει το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Οι στάσεις εδώ διαφέρουν, καθώς οι επτά ιστορικοί καλύπτουν ολόκληρο το πολιτικό φάσμα από την αριστερά ως τη δεξιά. Δάσκαλοι οι περισσότεροι στο πανεπιστήμιο το 1968, δίνουν μια άλλη διάσταση της φοιτητικής εξέγερσης βιωμένης κατεξοχήν ως ρήξης.

Οι κοινοί τόποι πληθαίνουν αν προχωρήσουμε στο «επάγγελμα του ιστορικού», έτσι ώστε να συνιστούν πραγματική «συλλογική μαρτυρία»³. Κάπου εδώ συναντιούνται οι επτά «εγω-ιστορίες» με τον Marc Bloch που παρουσίασε τη δική του *Απολογία για την Ιστορία* ως το «θυμητάρι ενός τεχνίτη που του άρεσε πάντα να στοχάζεται για τον καθημερινό του μόχθο»⁴. «Η απόλαυση του ιστορικού» (Georges Duby) ή «η βουλμία για την ιστορία» (Jacques Le Goff) ορίζουν πράγματι το βασικό σημείο σύγκλισης αυτών των ιστορικών που πολλά τους χωρίζουν, από την πολιτική τους τοποθέτηση ως την επαγγελματική τους εξειδίκευση. Κατά παράδοξο τρόπο οι πορείες είναι σχεδόν πανομοιότυπες όσον αφορά στην καριέρα: στο σχολείο η επίδραση κάποιου —άνωνμου τότε και σήμερα— δασκάλου της ιστορίας, στο πανεπιστήμιο η επαφή με τους μεγάλους δασκάλους (ας μην ξεχνάμε ότι εδώ εκπροσωπείται η γενιά που διαδέχτηκε τους Labrousse, Braudel, Renouvin), η σχέση με τα *Annales*, η μεγάλη *thèse* —η διατριβή-τούβλο ή magnum opus κατά τον Le Roy

2. Το τελευταίο τριπλό τεύχος του περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα* (Δεκέμβριος 1988) μας προσφέρει τρία ελληνικά παραδείγματα για σύγκριση, τον Κ. Θ. Δημαρά, τον Ν. Σβορώνο και τον Α. Βακαλόπουλο. Τα αυτοβιογραφικά στοιχεία που καταθέτουν, είτε γιατί η συνέντευξη επιτρέπει ή προτρέπει στην ανάδειξη της ατομικότητας (Δημαράς, Σβορώνος) είτε γιατί η σχέση με την «ιστορία και τη μεθοδολογία της» περιγράφεται ως προσωπικό βίωμα (Βακαλόπουλος), δίνουν κάποια εικόνα, οπωσδήποτε αποσπασματική, για τη μορφή μιας ανάλογης προσπάθειας «εγω-ιστορίας» στην Ελλάδα. Η «επιστημονική μοναξιά» του Κ. Θ. Δημαρά και η πολιτική στράτευση του Ν. Σβορώνου ορίζουν ήδη δυο τύπους ιστοριογράφου.

3. Πβ. Jacques Revel, «Groupe avec paysages», *Le Débat*, ό.π., σ. 130-134.

4. Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Παρίσι 1974, σ. 30.

Ladurie⁵. Η εξέλιξη αυτή, οπωσδήποτε ιδανική, δεν αντιπροσωπεύει τις σημερινές πραγματικότητες για το «επάγγελμα του ιστορικού»⁶. Δεν είναι ίσως αντιπροσωπευτική ούτε για άλλες περιπτώσεις, σύγχρονες των επτά καταξιωμένων ιστορικών. Είναι ωστόσο γεγονός ότι «η βουλμία για την ιστορία» του επιστήμονα ιστορικού βρήκε την εποχή μετά τον πόλεμο ανταπόκριση, στη Γαλλία τουλάχιστον αλλά και σε όλες τις κοινωνίες όπου η ιστορική μνήμη έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, σε πλατιά στρώματα του πληθυσμού⁷. Το αναγνωστικό κοινό των ιστορικών μελετών αυξήθηκε σημαντικά και ο ιστορικός βγήκε από το εργαστήρι του και εντάχθηκε στους νέους ρυθμούς των μαζικών μέσων επικοινωνίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο René Rémond είναι διευθυντής τηλεοπτικού καναλιού, ενώ επί χρόνια σχολιάζει τα αποτελέσματα των γαλλικών εκλογών στην τηλεόραση. Ο Georges Duby συνεργάστηκε με τον κινηματογράφο και την τηλεόραση, όπως και πολλοί άλλοι ιστορικοί τα τελευταία χρόνια. Χάρη σ' αυτές τις δραστηριότητες ο γάλλος ιστορικός ξέφυγε από τα στενά όρια της επιστημονικής κοινότητας και έγινε πρόσωπο δημόσιο, με αυξημένες δυνατότητες κοινωνικής παρέμβασης.

Αν λοιπόν θελήσουμε να προσεγγίσουμε τα *Δοκίμια εγω-ιστορίας* στη «συλλογικότητα» τους, αν αναζητήσουμε με ερευνητική διάθεση τους κοινούς τόπους των επτά κειμένων και παραβλέψουμε εν μέρει τις αποκλίσεις τους, είναι δυνατό να σκιαγραφηθεί η φυσιογνωμία του γάλλου ιστορικού στις δεκαετίες που ακολούθησαν τον πόλεμο. Τα ίδια τα κείμενα συνιστούν πραγματική άσκηση μνήμης, ανίχνευση του προσωπικού παρελθόντος στην ανεξάρτητη πορεία του και στη διασταύρωσή του με την πορεία της γαλλικής ιστορίας και επανοικοδόμηση της μνήμης, όχι μόνο της ατομικής αλλά και της συλλογικής. Εντούτοις η έντονη προβολή της ατομικότητας του ιστορικού αποδεικνύει ιδιαίτερα εύστοχο τον όρο «εγωϊστορία» που προτείνει, με περιπαικτική διάθεση ασφαλώς, ο François Dosse⁸.

Ο αναγνώστης των *Δοκιμίων* δεν μπορεί επομένως να αντιμετωπίσει τα κείμενα του «συλλογικού» αυτού έργου ως ιστοριογραφικά, παρόλο που γράφτηκαν από ιστορικούς. Είναι άλλωστε «ουτοπία να πιστεύουμε πως ο ιστορικός μπορεί να μελετήσει τον εαυτό του όπως μελετά τις κοινωνίες του παρελθόντος»⁹. Τα κείμενα είναι λοιπόν καθαρές μαρτυρίες και χάρη σ' αυτή τους την ιδιότητα ανοίγουν το δρόμο για μια εκ των υστέρων ιστορική επεξεργασία. Βρισκόμαστε φυσικά μακριά από τους μέσους όρους: ίσως να βρισκόμαστε και μακριά από την ιστορική αλήθεια. Η «κατά παραγγελίαν» συγγραφή, η ανάγκη εξωραϊσμού κάποιων πραγμάτων ή αποσιώπησης κάποιων άλλων ενισχύουν την υποκειμενικότητα και το εύθραστο της μαρτυρίας. Σε πολύ λίγες στιγμές κάποιος από τους επτά συγγραφείς των *Δοκιμίων* ξεπερνούν το κατώφλι του ανώδυνου για να μιλήσουν, έστω και υπαινικτικά, για το οδυνηρό. «Επομένως», όπως επισημαίνει εύστοχα ο Georges

5. Πβ. Emmanuel Le Roy Ladurie, «Apologie pour le damné de la thèse», *Le territoire de l'historien*, Παρίσι 1973, σ. 537-542· αναδημοσιεύεται από *Le Monde*, 19 Σεπτεμβρίου 1968.

6. Πβ. τα άρθρα των François Dosse και Henry Rousso στο *Le Débat*, ό.π., σ. 122-124 και 134-138 αντίστοιχα. Επίσης: Daniel Roche, «Les historiens aujourd'hui. Remarques pour un débat», *Vingtième siècle, revue d'histoire* 12, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1986.

7. Μπορούμε και αντίστροφα να πούμε πως το γενικό ενδιαφέρον για την ιστορία αντανακλάται στην ενασχόληση όλο και περισσότερων επιστημόνων μαζί της.

8. *Le Débat*, ό.π., σ. 122.

9. Arlette Farge, «L'histoire inquiète», *Le Débat*, ό.π., σ. 126.

Duby (σ. 138), «αν τυχόν κάποιος αργότερα ζητήσει να μάθει τί ήταν στη Γαλλία, στο δεύτερο τρίτο του 20ου αιώνα, το επάγγελμα του ιστορικού, ας κρίνει αυστηρά αυτήν εδώ τη μαρτυρία».

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

Ἀντώνης Λιάκος, Ἡ Σοσιαλιστικὴ Ἑργατικὴ Ὀμοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασσιόν) καὶ ἡ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία. Τὰ καταστατικά τους, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1985, 164 σ.

Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, Ὁ Γ. Σκληρὸς στὴν Αἴγυπτο. Σοσιαλισμὸς, δημοτικισμὸς καὶ μεταρρύθμιση, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1988, 291 σ.

Ἡ αὐξημένη πολιτικὴ εὐαισθησία τῆς δεκαετίας τοῦ '70 καὶ ἡ παράλληλη ἀνάπτυξη τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἱστορία ἔστρεψε πολλοὺς ἐρευνητὲς στὴ μελέτη φαινομένων, ὅπως εἶναι τὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ οἱ πρωτοποριακὲς ἰδέες στὴν Ἑλλάδα. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ συντεχνία στὸ ἐργατικὸ σωματεῖο, οἱ μορφὲς τῶν ἐργατικῶν διεκδικήσεων, ἡ ἔκφραση τῆς κοινωνικῆς διαμαρτυρίας, ἡ διατύπωση σοσιαλιστικῶν, σοσιαλιστικῶν ἢ γενικῶν πρωτοποριακῶν ἰδεῶν, ἡ δημιουργία καὶ ἡ δράση ὁμάδων, κινήσεων καὶ κομμάτων, ἡ δραστηριότητα διανοουμένων, ποὺ ἐκφράζουν συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα αὐτὲς τὶς τάσεις εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ ἀπασχολοῦν τοὺς ἱστορικούς. Ἡ ἀνανέωση ὅμως δὲν συνίσταται τόσο στὴν ἐπιλογή νέων θεμάτων, ὅσο στὴν ἐπιλογή τῆς μεθόδου. Οἱ ἱστορικοὶ αὐτοὶ ἀπορρίπτοντας τὴν ἰδεολογικὴ χρῆση τῆς ἱστορίας θεωροῦν τὴν αὐστηρὴ μέθοδο ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴ μελέτη παρομοίων θεμάτων.

Στὸ σημεῖωμα αὐτὸ παρουσιάζονται δύο ἐργασίες ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὶς προηγούμενες παρατηρήσεις· ἀντικείμενο τῆς πρώτης εἶναι ἡ Φεντερασσιόν τῆς Θεσσαλονίκης (1909-1918) καὶ τῆς δεύτερης ὁ Γ. Σκληρὸς καὶ ἡ δραστηριότητά του στὴν Αἴγυπτο (1911-1920). Τόσο ἡ Φεντερασσιόν ὅσο καὶ ὁ Σκληρὸς μετὰ τὴ συγκεκριμένη του δραστηριότητα ἐκφράζουν δύο κινήσεις πρωτοποριακῆς, ποὺ παρὰ τὶς διαφορὰς τους ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωση καὶ τὶς θεωρητικὲς ἀντιλήψεις, ἀνήκουν στὴν ἴδια ἐποχὴ, ἀναμετρῶνται μετὰ τὶς ἴδιες συγκυρίες, τὸν Βενιζέλο καὶ τοὺς ἐθνικοὺς πολέμους, καὶ γεωγραφικὰ τοποθετοῦνται σὲ περιοχὲς ἔξω ἀπὸ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπου ὁ βαθμὸς «ἐκσυγχρονισμοῦ» εἶναι μεγαλύτερος, καὶ σφραγίζονται ἀπὸ παρόμοιες θεωρητικὲς ἐπιρροές.

Στὴν πρώτη ἐργασία, τοῦ Ἀντώνη Λιάκου, δημοσιεύονται δύο καταστατικά ἀπὸ τὸ

